

جواد فاضل و تاریخ نگاری‌های مذهبی او

۰ امیر سعیدالهی

در دهه ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰

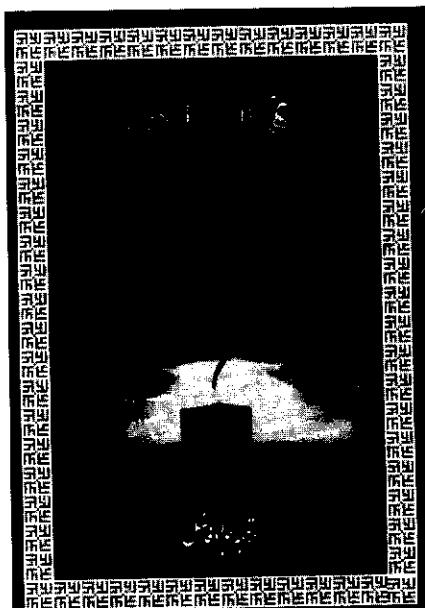
ه. ش که یکی از پرhadثه ترین ادوار تاریخ معاصر ما به شمار می‌رود و جامعه ما با فعالیت‌های کسری، تبرورهای سیاسی فدائیان اسلام و نیز نهضت ملی شدن نفت مواجه شده بود، جواد فاضل همتی بلند به خروج داد و در ۲۸ سالگی با استفاده از سلطی که به زبان عربی داشت دست به ترجمه و انتشار کتابهای مذهبی به زبان فارسی زد

نهضت ساده‌نویسی زندگینامه‌ها و مسائل مذهبی در ایران از حرکت‌های جدیدی است که شاید سابقه آن به نیم قرن نرسد. این نهضت را باید یکی از عوامل اصلی رویکرد قشرهای تحصیل کرده و جوان به مذهب به متابه یکی از ابزارهای مبارزه و حیات سیاسی به شمار آورد که همچون نهضت‌های دیگر، ادوار تکاملی خاص خود را دارا بوده است.

اصل‌اً استفاده از زبان عربی به عنوان زبان مذهب و کاربرد آن به عنوان ابزار استنباط احکام فقهی که پس از گسترش اسلام در ایران رایج شد از یک طرف و قرار داشتن این ابزار در دست اشار مختلف علماء و مجتهدین از طرف دیگر به روی آوردن بیش از پیش مردم به این قشر جهت آگاهی‌های مذهبی و دریافت احکام فقهی منجر شد. بخصوص که گسترده‌گی وسیع بی‌سوادی در میان مردم طی قرون اخیر و عدم امکان نشر معارف دینی به صورت بی‌واسطه به این رابطه کمک می‌کرد. ضمن اینکه نسخه‌های خطی کتابهای فقهی و مذهبی بسیار کمیاب و مردم بدان‌ها دسترسی نداشتند.

اگرچه در دوره صفویه و قاجاریه کوشش‌هایی برای فارسی‌نویسی و ارائه و انتقال مباحث و مسائل مذهبی به زبان فارسی صورت گرفت اما مسلماً نثر متکلف این منابع، پائین بودن سطح سواد و کمیاب بودن نسخه‌ها کمک‌کار مسؤولیت علماء و مبلغین مذهبی را به عنوان تنها مسیر دریافت احکام و سیره‌های مذهبی حفظ می‌کرد. به عبارت دیگر تنها در پای منبر وعظ بود که مردم با آموزه‌های مذهبی چه از نظر احکام و اخلاق، چه از لحاظ سرگذشت و تاریخ آشنا می‌شدند.

رواج صنعت چاپ سنگی در ایران در نیمه دوم قرن سیزدهم قمری موجب دسترسی همگانی به این آثار شد. ضمن آنکه تنی چند از علماء نیز دست به نگارش کتب فقهی و مقائل و نیز متون تاریخی اسلامی به زبان فارسی زدند که در این زمینه باید از آثار شیخ عباس قمی در زمینه سیره معصومین از جمله کتاب مشهور وی متنه‌الامال یاد کرد که تا امروز نیز مورد استفاده می‌باشد. هرچند که انشاء وشیوه نگارش آن مربوط به مکتب نشنویسی عصر ناصری است.

نهضت ساده‌نویسی زندگینامه‌ها و مسائل مذهبی در ایران از حرکت‌های جدیدی است که شاید سابقه آن به نیم قرن نرسد. این نهضت را باید یکی از عوامل اصلی رویکرد قشرهای تحصیل کرده و جوان به مذهب به مثابه یکی از ابزارهای مبارزه و حیات سیاسی به شمار آورد که همچون نهضت‌های دیگر، ادوار تکاملی خاص خود را دارا بوده است

علی ایحال با دور شدن از دوره قاجار و ورود به دوران جدید و گرایش به ساده‌نویسی در میان نسل‌های جدید جامعه، استفاده از نشرهای مذهبی قدیمی بیش از پیش مشکل شد و نسل‌های جدید دانشگاهی اصولاً خود را با این گونه متون بیگانه احساس می‌کردند و گرایش چندانی به مراجعته به آنها و مطالعه نثر ناشنای آنها نداشتند. ضمن اینکه تحولات عصر پهلوی اول و پر کردن فضای فرهنگی کشور از اسطوره‌های ایران باستان و تبلیغات وسیع حزب توده در اوایل دوران پهلوی دوم خطر دور کردن نسل جوان از آموزه‌های مذهبی را به دنبال داشت.

در چنین شرایطی یعنی در دهه ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۰ ه. ش. که یکی از پرحداده‌ترین ادوار تاریخ معاصر ما به شمار می‌رود و جامعه ما با فعالیت‌های کسری، تروه‌های سیاسی فدائیان اسلام و نیز نهضت ملی شدن نفت مواجه شده بود، جواد فاضل همتی بلند به خرج داد و در ۲۸ سالگی با استفاده از سلطی که به زبان عربی داشت دست به ترجمه و انتشار کتابهای مذهبی به زبان فارسی زد که معروف ترین آنها کار وی بر روی نهج البلاغه بود. کاری که با استقبال وسیع قشرهای جوان و روشنفکر مواجه شد. از این نظر جواد فاضل را می‌توان از پیشگامان راهی دانست که بعدها توسط دکتر علی شریعتی و استاد مرتضی مطهری به تکامل رسید، یعنی طرح مسائل مذهبی به زبان امروزی و ارائه برداشت‌های تازه از مسائل اسلامی در واقع پیوند دادن مستقیم مردم با متون و منابع مذهبی و فقهی از این دوره آغاز شد و تا انقلاب اسلامی به رشد و بالندگی رسید.

جواد فاضل در سال ۱۲۹۳ شمسی در لاریجان آمل به دنیا آمد. تحصیلات ابتدائی را در دیستان پهلوی آمل انجام داد و سپس به تحصیلات دینی پرداخت. در سال ۱۳۱۷ ش به سمت دبیر ادبیات و روان‌شناسی در دانشسرای مقدماتی بابل مشغول خدمت شد و بعد از یکسال برای ادامه تحصیل به تهران آمد و در سال ۱۳۲۴ از دانشکده الهیات دانشگاه تهران فارغ‌التحصیل گردید و سپس در وزارت کشاورزی با سمت مترجم وارد خدمت شد.^۱ وی با زبان‌های عربی و فرانسه آشنایی کامل داشت و علاوه بر متون مذهبی، آثار

بعضی از نویسندهای عرب از جمله محمد احمد الصاوی، شیخ محمد عبده، محمد عبدالله و عنان المصری، جرجی زیدان و نیز نویسندهای غربی از جمله پل بورژه، موریس دوکبرا و اشتافان تسوایک را به فارسی ترجمه کرده است. ضمن اینکه داستان‌های عامه‌پسند بسیاری را نیز به رشتة تحریر درآورد که در میان نسل نوجوان آن روزگار خوانندگان زیادی داشت.

«جواد فاضل جوانی بود پرشور، با نشاط، خنده‌رو و بشاش. چه در موقع نوشتن داستانهای عشقی و چه هنگام رفتن به خانه یا اداره در صورتش کمتر اتری از غم و اندوه دیده نمی‌شد.»^۲

«پوستی سفید و چهره‌ای سرخگون داشت و با وجود بی‌پولی یا کم‌پولی شیک و آراسته و مطابق مد روز لباس می‌پوشید ولی اصلاً و اخلاقاً طلبه بود. در کوشش‌های متجددانه و فرنگی ماب نمایی، نه تنها موفق نبود بلکه گاه مصنوعی و متکلف نیز به نظر می‌رسید. اما شور و سورور صادقانه و مهر و محبت صمیمانه‌ای که همیشه همراه و آمیخته با خنده‌های بلند ابراز می‌دادست جبران آن تصنع و تکلف گهگاه را می‌کرد. به ویژه آنکه خوب و روان می‌نوشت.»^۳

همانگونه که گذشت، نخستین و مهم‌ترین اثری که جواد فاضل در زمینه تاریخ‌نگاری مذهبی منتشر کرد کتاب سخنان علی (ع) از نهج البلاغه بود.

در ترجمه نهج‌البلاغه که برای شیعیان در کنار قرآن کریم جای دارد قبلاً کوشش‌های محدودی صورت گرفته بود. ظاهراً قدیمی‌ترین ترجمة فارسی این کتاب، شرح و ترجمه جلال الدین حسین اودبیلی، معاصر شاه اسماعیل صفوی است و پس از آن ترجمه و شرح

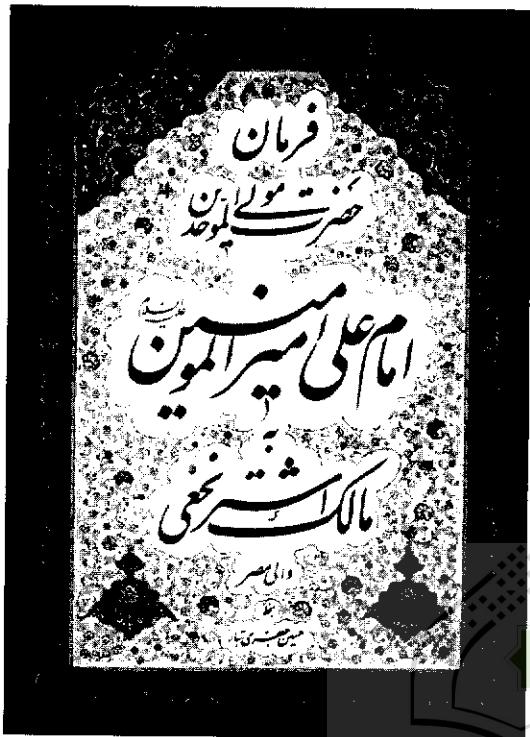
ملافتح الله کاشانی متوفی به سال ۹۹۸ ق است که آنرا تنبیه الغافلین نامیده است. ولی پس از آن کوشش منسجمی جهت ترجمه این کتاب تا نیم قرن اخیر صورت نگرفت.^۴

جواد فاضل را درواقع، باید آغازگر نهضت ترجمه‌های جدید از نهج البلاغه به شمار آورد که در سال ۱۳۲۱ شن بدین کوشش برخاست و سه جلد نخست آن در سال ۱۳۲۵ ش در تهران منتشر شد و جلد های بعدی آن در سال ۱۳۳۳ نیز متن کامل آن در ۶۵۶ صفحه وارد بازار شد و در همان سال به چاپ هفتم و تا سال ۱۳۷۵ ش به چاپ بیست و یکم رسید.

پس از ما نخواهد که در مقدمه این کتاب نام نامی وی را به لب بیاوریم و از عجز خود در خجلت و حیرت فرو رویم.
این کتاب هرچه در دیوان فضائل امام کوچک ما کوچک باشد، برای ما بسیار بزرگ است. زیرا سند مطمئنی است که می‌تواند تا حدودی لفظ و لغت گفتار پیشوای عظیم الشأن ما را برای دنیا ترجمه کند و با بیان بلیغ خود تعالیم عالیه اسلام را تفسیر فرماید. اقتضای روزگار این بود که برای اخرين بار اين کتاب مقدس به دست ترجمه بیفتند و به آن فارسي که دلخواه عصر حاضر است انتقال یابد و مقدر بود که اين همای سعادت بر سر من بال يگشайд.^۵
به گفته وی «ترجمه این کتاب مستطاب از سال ۱۳۲۱ آغاز شد و در سال ۱۳۳۰ به پایان رسید. بدینه است که در این ده سال عمر يكجا بر ترجمه نهج البلاغه سر نشده ولی اگر بگويم که شريفترین و عزيزترین او قاتم در راه اين کتاب گذشته به گزاف سختي نگفته‌ام».^۶
در سال ۱۳۳۳ شمسی نیز ترجمه صحیفه کامله سجاده به قلم جواد فاضل در ۴۹۸ صفحه به بازار آمد و ارائه این دو کار سنگین ادبی نشان از پشتکار و فعالیت فشرده او در این سال‌ها دارد. پس از جواد فاضل بود که سيدعلی نقی فيض الاسلام نیز خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان کوتاه امام علی را البته با ترجمه لفظ به لفظ و توضیح منتشر کرد و در سال‌های بعد ترجمه‌های دیگری نیز از نهج البلاغه منتدرجأ وارد بازار شد.
با این وصف آثار مذهبی جواد فاضل محدود به این دو اثر نیست بلکه تاریخ‌نگاری‌های مذهبی وی را باید از مراجع مهم تاریخ اسلام به زبان فارسی به شمار آورد که عبارتند از:
مجموعه معصومین چهارده گانه

اگرچه گفته می‌شود که انتخاب روش آزاد در ترجمه نهج البلاغه از دقت علمی و سندیت آن کاسته است لیکن این روش جذابیت آن را دو چندان نموده است. وی در مقدمه یکی از چاپ‌های سخنان علی از نهج البلاغه می‌نویسد:
«در تابستان سال ۱۳۲۱ همه روزه از ساعت ۳ تا ۹ بعدازظهر ذره کوچکی بودم که کوچک‌تر از ذره خاک در فروغ آفتاب فکر و سخن علی (ع) پرپر می‌زدم و مثل پروانه می‌سوختم و در پرواز بودم. به اقیانوس بیکرانی افتاده بودم که گوهر در سینه و موج بر لب داشت. من دست و پا می‌زدم تا راهی به این ملتزم عمیق ببابم و مشتی از آنچه در سینه دارد بردارم تا گنجایش این مشت کوچک چه باشد. شخصیت اقدس و اعلای علی ارواحنا فداء بالآخر از زبان و قلم ما است.

«جواد فاضل»، با زبان‌های عربی و فرانسه آشنایی کامل داشت و علاوه بر متون مذهبی، آثار بعضی از نویسندهای عرب از جمله محمد احمد الصاوی، شیخ محمد عبد، محمد عبدالله رعنان المصری، جرجی زیدان و نیز نویسندهای غربی از جمله پل بورژه، موریس دوکبرا و استفان تسوایک را به فارسی ترجمه کرده است.

جلد اول این مجموعه تحت عنوان «نخستین مقصوم»، محمدبن عبدالله در سال ۱۳۲۵ ش توسط انتشارات علمی عرضه شد و تا جلد نهم که به «مقصوم چهاردهم» اختصاص داشت ادامه یافت. فرمان مبارک، ترجمه عهدنامه مالک اشتر ۱۳۲۷، ۱۳۲۸ ص دختران پیغمبر سخن می‌گویند (شامل شرح زندگی و سخنان حضرت فاطمه زهرا، زینب کبری، ام کلثوم، سکینه)، ۱۳۲۷، ۹۵، ۹۶ ص معرفت

خطبه‌های محمد (ص)، ۱۳۳۰، ۱۳۰، ۱۳۰ ص، علمی سخنان حسین بن علی (ع)، ۱۳۳۴، ۱۶۳، ۱۶۳ ص، علمی پیامبران (قصه‌های قرآن)، ۲، ۲، ۴۶۳، ۴۶۳ ص، ۱۳۳۹، علمی هدفه‌رمضان، نوشته جرجی زیدان، ترجمه جواد فاضل، ۱۳۴۲ کتابهای جیبی داستان نیکان و پاکان، گردآورنده جواد فاضل، وزارت فرهنگ، ۱۳۴۱ طب و بهداشت در اسلام (ترجمه طب النبی، طب الصادق، طب الرضا)، ۱۳۴۰، ۲۲۴، ۲۲۴ ص، فردوسی، ۱۳۶۳ فرزندان ابوقطالب، ۳، ۴۴۲، ۴۴۲ ص، ۱۳۳۹ علمی وصیت حضرت امیر به امام حسن (ع)، ۴۰، ۴۰ ص، جیبی شگفتگی از فاضل نیز همچون شریعتی و مطهوری در نیمه راه زندگی از حرکت باز ایستاد و مرگ ناگهانی وی در سال ۱۳۴۰ (در ۴۷ سالگی) نقطه پایان بر کوشش‌هایش گذاشت. اگرچه دو اثر مهم وی یعنی سخنان علی از نهج البلاغه و ترجمه صحیفه سجادیه هنوز زیر دستگاههای چاپ قرار ندارد.

خوشبختانه طی دو سال اخیر ویرایش تازه‌ای از آثار شادروان جواد فاضل به همت آقای علی اصغر عبدالله و عمدتاً توسط نشر افراسیاب روانه بازار شده است که جای خالی آثار او را تا حدودی بر می‌کند و نسل جوان را با قلم شیرین و روان او آشنا می‌نماید. از جمله، مجموعه کامل چهارده مقصوم در این سری، طی سالهای ۱۳۷۸-۷۹ به چاپ رسیده است.

عنوانی جدیدی نیز از جواد فاضل مانند: زندگی نامه قمر بنی هاشم، ۱۳۷۹؛ زندگی پرماجرای مختار،

۱۳۷۹؛ قصص الانبیاء، ۱۳۸۰؛ توسط انتشارات افسون به آثار وی اضافه شده است. همچنین کتاب‌های نهج البلاغه و صحیفه سجادیه نیز توسط چند مؤسسه انتشاراتی دیگر از جمله سوره مهر، قائد، نگارستان کتاب، بهزاد جاویدنیا، مرشد و دادار جدیداً به زیور طبع آغازه شده است. مسائل نظر و بدیعی که جواد فاضل در بررسی زندگی مقصومین مطرح می‌نماید در بسیاری از موارد جدید و جالب است که البته بررسی هر کدام فرصت دیگری را می‌طلبد.

پی نوشت‌ها:

- ۱ - مولفین کتب چاپی فارسی و عربی، ۲ جلد، خانابامشار (تهران) بی‌تا، ۱۳۴۰ ش.
- ۲ - تجھلی پسیان و خسرو مقتصد، در عصر دو پهلوی، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷ ش، ص ۵۹۰.
- ۳ - روزنامه اطلاعات، ۱۳۷۰/۵/۱۲.
- ۴ - از مقدمه «نهج البلاغه» ترجمه دکتر سید جعفر شهیدی، تهران، علمی و فرهنگی.
- ۵ - سخنان علی از نهج البلاغه، ترجمه جواد فاضل، چاپ ششم، مقدمه.
- ۶ - همان، مقدمه چاپ هفتم.